

Plitost «culazchun cun flöder» u «püschain d'avaina»?

Heinrich Schmid declera noss cunfins idiomatics

SILVANA DERUNGS*

■ **A tge grappa appartegnais vus? A quella che crai ch'il rumantsch saja ina lingua dal tuttatfatg particulara u a quella che chatta ch'il rumantsch saja soviso be in potpurri da talian e tudestg, ozendi anc pimpà cun plets englais? Conferma e confiart per omaduas tenutas chattan ins en «Heinrich Schmid. Ausgewählte Schriften zum Rätoromanischen», cumpari l'onn passà. L'ovra è ina cumpilaziun cun quatter analisas davart la situaziun dal rumantsch. Quests tractats mussan che Schmid n'era definitivamain betg mo «quel dal rumantsch grischun», sco el vegn magari titulà, mabain surtut «quel dals idioms». E dals idioms, surtut la clasificaziun da quels, s'occupan ils emprims dus texts dal cudesch.**

Trar cunfins tranter culazchun, cruschina ed ansolver

Ils dus tractats inizials – «Zur Gliederung des Bündnerromanischen» (publitgà il 1976) e «Zwischen Chur und Chiavenna: die Mitte Romanischbündens» (1985) – decleran il svilup dals idioms e proponan ina nova perspectiva sin nossa partiziun classica dals idioms. Però per in public senza fund retoromanistic èsi texts pulit specifics. Igl avess dà texts da Schmid – er en questa publicaziun – che fissan stads pli accoglientes per in public betg spezialisà.

Tuttina, quests dus artitgels cuntengnan era chapitels pli narrativs. Quai èn las parts istoricas cun ils facturs politics ed economics che illustreschan ils motivs da las differenzas idiomaticas, surtut quellas tranter il vallader ed il puter. Tractadas vegnan dumondas sco: Nua e co naschan e sa spostan cunfins, p.ex. quel tranter la pronunzia da «grond» u «grand»? Pertge mangian ils ins ina «culazchun» u in «püschain» ed autras ina «cruschina» u in «ansolver»? Co han arcaissem, pia tratgs pli

vegl, pudì sa mantegnair als urs, entant ch'il Grischun Central e l'Engiadin'Ota han surpiglià innovaziuns?

Il rumantsch movibel

Innovaziuns da tuttas varts èn vegnidas e vegnan anc adina en il rumantsch. Quai illustrescha il text: «Romanischbünden zwischen Nord- und Südeuropa» (1993). Quellas influenzas èn benedicziun per ils ins, smaladicziun per autras (Schmid dovra qua l'expressiun dad «elementarer Wildwuchs»). Dentant enstagl da surpigliar elements esters tels quels, ha il rumantsch pudì sa salvar vi en il temp modern grazia a sia movibladad ed adattond tsherts models (p.ex. il renumà e spretschà «far cun» dal model tudestg). Però: Co vai vinavant?

Betg ferm, ma almain pli pauc flavel

Gea, co vinavant cun il rumantsch e cun il rumantsch grischun en spezial? Tant adrentas sco er adversaris dal RG argumenteschan cun Schmid per francar lur posiziuns. Betg mo pervi da quai èsi pli interessant da cumenzar la lectura dal cudesch cun il terz text: «Eine einheitliche Schriftsprache: Luxus oder Notwendigkeit?». Quest text, che sa basa sin in referat dal 1988, è il pli accessibel e chapibel per ina grappa pli gronda. Tge porta ina lingua da scrittira unifitgada e nua èn il privels? Schmid resta qua fitg avert e neutral. Senza far grondas illusiuns constatescha el però areguard la modesta cifra da pledaders e pledadras rumantschas: «Einigkeit würde hier zwar noch nicht stark, aber doch ein bisschen weniger schwach machen ...»

In factur punctuà da Schmid è quel da la vivacità dad ina lingua, ch'ina coesistenza da dialecte e lingua da scrittira mainia sa chapescha ad influenzas vicendaivlas. Però midadas sajan normalas per mintga lingua viva e viscla. Areguard il RG constatescha Schmid, betg senza ina furbazzaria subtila: «Die meisten Gegner der

neuen Schriftsprache denken aber gar nicht an eine grundlegende Änderung des status quo. [...] Auch dafür kann man gewisse Verständnis aufbringen, entbehrt doch der bestehende Reichtum an Kleinstsprachen, diese spektakuläre Anhäufung von linguistischen und literarischen Mikrokosmen durchaus nicht eines gewissen Reizes.» Tut serius arriva el lura a la dumonda cardinala: Vali insumma la paina da proteger, tgirar e mantegnair en vita ina lingua periclitada, empè da laschar ir il curs da la vita e capitular? – Schmid ha ina resposta. Vus era?

Prender il temp per texts senza temp

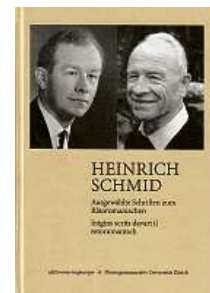
Questa tscherna da texts è ina bella regurdientscha als meritis da Heinrich Schmid per la retoromanistica, in omagi che dat perditga da la savida e virtuositad linguistica dal professor barmier. Per retoromanistas e retoromanists – ch'enconuschan franc gia ils texts – è il cudesch in object d'amateurs, avend uschia ils texts unids ed amplifitgads cun in register pratic da las publicaziuns da Schmid.

Forsa èsi dentant manchentà la schanza da cuntanscher novs «fans». Per gliez avess ins stuì guidar las lecturas ed ils lecturs atras quest'ediziun, forse be gia tshernind ina successiun da texts pli animanta. Pli attractiva fiss er in'unifurmitad dals texts; l'apparientscha grafica è plitost irritanta, siond ils quatter artitgels mintgin en format original, vul dir cun differentas scrittiras da stampa e cun graficas fatgas a maun. Franc, l'originalità ha duas varts: las graficas èn difficilas da leger (qua fiss in'adattaziun a las pussaivladads tecnicas dal temp dad oz stada inditgada, però era pli chara), dentant uschia resta salvà il scharm da la scrittira originala schmidiana.

Però ina giada approfondì en la lectura, n'emporta quai nagut. La finala èn ils texts da Schmid simplamain buns ed independents dal temp. Ma temp per leger ston ins avair. E cun la calma e l'attenziun

duida pon ins sa metter sin viadi cun plets e bustabs atras l'istorgia e l'entir'Europa. Uschia ch'il giudicat dals editurs sa verifitgescha: «Heinrich Schmid ohne Musse ist wie eine Romanistik ohne Rätoromanistik – möglich, aber unbefriedigend.»

Heinrich Schmid, «Ausgewählte Schriften zum Rätoromanischen / Intgins scrits davart il retoromantsch», edition-mevinapuorger & Phonogrammarchiv der Universität Zürich. Turitg, 2020.

*Silvana Derungs da Cuir/Surcasti è romanista e redactura dal Dicziunari Rumantsch Grischun.

L'um dals idioms e dal rg

100 onns avess el cumplèni quest onn e l'onn 2019 èsi stà 20 onns dapi ch'il linguist Heinrich Schmid (1921–1999) da Turitg è mort. Tranteren, il 2020, è cumpari in omagi a l'um che blers e bleras enconuschan surtut sco «il bab dal rumantsch grischun» – in omagi en furma dad ina ediziun «Heinrich Schmid. Ausgewählte Schriften zum Rätoromanischen – Intgins scrits davart il retoromantsch». Sper quatter tractats da muntada per la lingua rumantscha cuntengna il cudesch ina biografia, ina postfacziun dals editurs *David Paul Gerards* e *Philipp Obrist* che dattan in sguard personal sin il professor Schmid ed ina prefaziun da *Matthias Grünert* che introducescha a moda condensada en ils tractats. Cumplettada vegn l'ediziun cun ina survista da las publicaziuns da Schmid.